

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0133

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

hujus corticis eligunt minora frusta, quæ grosso contundunt modo & dulci admiscunt liquori Toewak dicto, cum quibus hic potus coquitur, unde hic non admodum amaricat sed austerus est: Defectu Pinangæ caliculus, cui fructus infidet, cum Siri & calce masticari potest.

Tabula Sexagesima Nona

Ramum exhibet *Mangii minoris*.
Ubi Litt. A. Ejus flores,
B. *Siliquis apertas* exhibet.

OBSERVATIO.

Hæc est *Cari Candel H. Malab. pars. 6. Tab. 35.* exhibit.

CAPUT SEXAGESIMUM.

Mangium digitatum. Tonke Parampoean.

Qui *Mangium Celsum* marem putant, hanc tertiam speciem feminam esse dicunt, quum in omnibus suis partibus sit magis glabra. Ejus truncus est brevior & gracilior illo *Lolari*, in paludosis locis alte excrefcens instar pali, in siccis vero crassius est truncus & firmus, glabro obductus cortice, ejusque coma extensa est instar *Bonga Tanjong*, folia gerens densa ut & ramos plurimos. Hujus folia breviora sunt illis præcedentis primæ speciei, quinque sexve pollices longa, tres lata, in paludosis vero locis latiora gerit folia, in firmum desinentia apicem, ad ramorum summum locata, bina sibi obposita, ac fere cruciata; suntque porro glabra, firma, nullas fere notabiles gerentia venas, nisi in inferiore ipsorum parte, ubi & vix in conspectum veniunt, atque nervus medius maxime protuberat, superne vero penitus sunt glabra, & per medium sulcata. Ipsorum sapor non adeo falsus est, sed magis adstringens, & amaricans, atque ramulorum extremum in longum viridemque desinit apicem, uti in *Varinga*.

Hujus flos paulo minor est, ac stellatum refert calicem ex octo, decem, & undecim radiis constantem, ample extensis, ac demum retroflexis, externe virentibus, atque in ejus centro tot quoque stamina locantur facile decidua, & coronam relinquentia, in cujus centro pistillum invenitur in longum stilum extensum, quod in fructum excrefcit, qui primo oblique positus est, atque magis excrefcens dein dependet, multo autem brevior est præcedentibus, majorem digitum longus & ita crassus, prope ortum suum vero est angustior, semperque viridis ac glaber est, nec angulosus nec striatus. Intus albicans etiam & sicca continetur medulla ad calami crassitiam, edulis quoque.

Radices supra terram elevantur nudæ, uti in reliquis *Mangi* speciebus, hujus vero non ita extenduntur, atque crassissimæ & vetustæ radices supra terram elevatæ intus rubent, instar in maturi *Lacha ligni*, cujus odorem etiam spirant, unde & suffimigiis inservire possunt. Hujus lignum est uti reliquorum *Mangiorum*, sed mollius, humidius, nec ita facile flammam concipit ac verum *Lolaro*, plures quoque nodos habet ob ramorum copiam & numerum: In paludosis itidem crescit litoribus, in quibus tamen cænum non ita profundum est, aliquando etiam magis remote in ipsa crescit terra in siccis locis, & ad majorem fluminum ripas.

Nomen. Latine *Mangium digitatum*, ob digitorum formam, quam fructus referunt: Malaice *Tonke Parampoean*. Ternatice *Daudau*. Amboinice *Watta Mahina*, quod nomen commune habet cum antecedenti & subsequenti *Caryophylloide*.

Locus. Copiose occurrit in Cerama, circa *Affaboedi* & *Hennetello*, uti & in Macassar, aliisque in Celebes locis, paucæ etiam quædam arbores in Sinu Amboinensi conspiciuntur.

Tom. III.

Usus.

nemen zommige van deze scborffe ettelyke kleine stukjes, stotenze groffelyk, doen ze in den zoeten Torwak, en kookken bem daar mede, waar van de drank niet zeer bitter, maar wrang word: By gebrek van Pinang kan men het keltje, daar de vrucht aanhangt, met Siri en kalk knouwen.

De negen- en zestigste Plaat

Vertoont een Tak van de kleyne *Mangi-Boom*.
Alwaar Litt. A. des zelfs bloemen,
En B. de geopende vruchten aanwyzen.

AANMERKING.

Dit is de *Cari Candel* van de *Hortus Malab. zesde deel* Tab. 35.

LX. HOOFDSTUK.

De gevingerde Mangie-Boom.

Die het *Mangium Celsum* voor 't manneken houden, maken van deze derde zoorte 't wyfken, om dat het over al aan zyn deelen gladder is. De stam is korter en ranker dan aan 't *Lolaro*, in moerassige plaatzen hoog als een sparre, maar op drooge plaatzen staande, dik en gevast, met een evene scborffe, en de kruyn is wytgebreyd als een *Bonga Tanjong*, digt van takken en loof. De bladeren zyn korter dan aan de eerste zoorte, vyf en zes duymen lang, drie duymen breed, in moerassige plaatzen nog breder, met een styve spits, aan 't uytterste der takken digt, twee en twee tegen malkander, en ten naasten by in 't kruys staande; voorts glad, styf, en zonder merkelyke adertjes, die men van onderen eenigzints zien kan, alwaar ook de middel-zenuwe verre uytbuyt, maar boven zynze geheel glad, en in de midden gevooirt. De smaak is zo ziltig niet, maar meer zamentrekkende, wat bitter, en 't voorste der ryskens eyndigt in een lange groene spits, gelyk aan de *Varinga*.

De bloem is wat kleender, mede een gesternt keltje, wyt agt, tien, en elf straalen gemaakt, die zig wyd openen, en ten laatsten agterwaarts buygen, groen van buyten, in de midden staan ook zo veel vezels, die ligt afvallen, en een kransje nalaten, in wiens midden op een knopje een lange draat staat, waar wyt de vrucht wast, eerst schuyns staande, daar na grooter geworden nederwaarts hangende, veel korter dan aan de voorige, ruym een middelste vinger lang, en ook zo dik, dog by den oorspronk smalder, altyd groen en glad blyvende, zonder boeken of ribben! In de midden is insgelyks een wit en droog bert, in de dikte van een schacht, 't welk eetbaar is.

De wortelen staan boven de aarde bloot, gelyk aan alle de *Mangi*, dog zo veel niet: De oude en dikste daar van, die boven de aarde kyken, werden van binnen rood, als 't onrype *Lacha-hout*, wiens reuk zy ook hebben, en dierhalven bequaam zyn tot reukwerk. 't Hout is gelyk aan andere *Mangi*, dog weeker, vogtiger, en brand zo ligt niet als 't regte *Lolaro*, ook knoestiger wegens de veele takken. 't Wast mede op moerassige stranden, dog daar zo diepen modder niet is, zo mettyds ook wat landwaart in, op drooge plaatzen, en aan de kanten van groote rivieren.

Naam. In 't Latyn *Mangium Digitatum*, na de vingerformige gedaante van de vrucht. Op Maleys *Tonke Parampoean*. Ternaats *Daudau*. Amboinsch *Watta Mahina*, gemeen met 't voorige en 't volgende *Caryophylloides*.

Plaats. Men vind het veel op Ceram, omtrent *Affaboedi* en *Hennetello*, als mede op Macassar, en andere plaatzen van Celebes. Ettelyke boomen ziet men in den Amboinschen inham.

O 2

Gebruik,

Ufus. Hujus arboris lignum vel cortex in nullo vel paucò admodum sunt usu, longissimi enim & gracilissimi ejus trunci ad palos tectorum adhibentur, post extirpationem vero per aliquot tempus erectos stare oportet, ut liquor exstillet, alioquin enim hoc lignum facile putrescit, praesertim si solum tangat.

Fructuum medulla in aqua ebullitur, ac dein per noctem in recenti maturatur aqua, tumque cibo apta est, licet quam maxime sit adstringens, nostroeque stomacho ingrata, nihilominus tamen plurimi Celebes populi ex hoc misero vivunt pane, uti & alii Oebissin incolæ, ipsisque adeo gratus est ac nobis *Castaneæ*. Fructus porro crudi in usum vocari possunt defectu Pinangæ cum Siri & calce masticati: Ejus odorata radix vix nota est. Cujus tantummodo portiunculam habui, quæ inventa fuit circa Assahoe-di. Quidam Rhizotomi Boeronenses hunc fructum ad oculorum morbos adhibent, ut nubeculam externam tollant & depurent, quem cum pauxillo aquæ & succo *Limonelli Aurarii* conterunt, atque oculo infillant, ut ejus nubeculam detergant.

N. B. Adnotandum est, tres has subsequentes *Mangi* species unius ejusdemque esse naturæ, unde & ad unum pertinent genus, atque hunc generalem gerunt characterem, quod juniora nempe folia ad ramulorum extremum semper terna in acuto sacculo tanquam in corniculo convoluta simul proveniant: Exteriore enim involucro seu vagina sublata tres obcurrunt petioli, quorum quivis suum sustinet folium, quorum medium minimum est, omnia vero hæc tria folia sibi involuta sunt, viscosoque muco quasi adglutinata.

Tabula Septuagesima

Ramum exhibet *Mangii* digitat

OBSERVATIO.

Hujus figura optime respondet illi *H. Malab. part. 6. Tab. 31.* sub nomine *Kandel* propositæ, ita ut hæc binæ magis varietates quam diversæ species videantur.

CAPUT SEXAGESIMUM PRIMUM.

Mangium Candelarium. Mangi Mangi Ackar.

Quarta hujus generis species rarissima & maxime monstrosa est, quæ ab ordinaria arborum forma multum quoque differt intricata & inmeabili sua silva, ac sepibus quasi litorum, quas in ipsa etiam format aqua, quales terrestres arbores plures in initio subsequenti libri describemus.

Truncum gerit hæc arbor brevem, incurvum, & irregularem, infra in plures nigras & crassas sese dividentes radices, supra terram alte instar arcuum elevatas, ita ut verus concendi nequeat truncus, superne autem mox sese dividit in tales quoque incurvos ramos, ample extensos, ita ut quædam arbores nil aliud esse videantur nisi congeries & intricatio ramorum & radicum trunco carentium, naturaliter peregrinis hæc ad litora adpellentibus repræsentantes incolarum ferocitatem hæc terras inhabitantium.

Folia eodem locata sunt modo ac præcedentium, sed magis late distant, & majora sunt, ejusdem cæterum formæ, glaberrima, & crassa, venis destituta, excepto nervo medio, qui infra maxime protuberat, ac supra fulcum format, superius vero in firmum desinunt apicem, suntque pingua, fragilia, & maxime fassa, fex octoque pollices longa, tres vel tres cum dimidio lata: Antequam florem observemus, oblongum & pallide virefcens conspicitur capitulum, in aperta fuscaque cellula locatum, parvam referens glandem, quod per mensum obclusum est, antequam sese aperiat.

Flores

Gebruik. Het hout en schorsje van dezen boom zyn in geen byzonder gebruyk, behalven dat men de langste en rankste stammen tot sparren in het dakwerk neemt, maar men moet ze naar 't afkappen een tyd lang over eynd staan laten, dat de vogtigheid ter dege uytloope, andersints de grond rakende vergaat dit hout zeer ligt.

Het merg van de vruchten wert in water opgekookt, nog een nacht in versch water geweekt, zo wert het tot de kost bequaam, hoewel het zeer zamentrekkende, en voor onze mage onaangenaam is, niet te min veele Volkeren van Celebes leven van dit elendig brood, gelyk andere Eylanders van Oebissin, en het is haarlieden zo smakelyk als ons de Castanjen. Anders kan men de raauwe vruchten ook gebruyken by gebrek van Pinang, met Siri en kalk te knouwen. De welriekende wortel is zeer weinig bekend. Ik heb 'er maar een stuk van gezien en gebad, 't welk omtrent Assahoe-di gevonden was. Zommige wortel-mannen van Boero gebruyken deze vruchten ook tot de Medicynen der oogen, om de nevelagtigheid, die van buyten daar op kleeft, af te vegen; dezelve met wat water en een weynige zap van *Limonellus Aurarius* vryvende, en daar in druypende, 't welk zeer afveegt.

N. B. Hier staat aan te merken, dat deze drie naastge-noemde *Mangi* Mangi-soorten van eenerley natuur zyn, en daarom onder een geslagt behooren, hebbende daar en boven nog dit tot een gemeen merk-teeken, dat de jonge bladeren aan 't eynde der takkens altyd drie by malkanderen, in een spits zakje, als een boortje geroldt, 't zamen voortkomen: want 't buytenste omwintzel en scheede afgenomen zynde, vint men drie steelen, ieder dragende een byzonder blad, waar van 't middelste het kleinste is, alle drie boven malkander geroldt, en met een kleverig lym aan malkander hangende.

De zeventigste Plant

Vertoont een Tak van de gevingerde *Mangi-boom*.

AANMERKING.

De Figuur van deze Boom komt zeer wel over een met die van de *Hortus Malab.* in het zesde deel *Tab. 31.* onder de naam van *Kandel* verbeeld, zo dat deze twee boomen meer veranderingen dan verscheide soorten schynen te zyn.

LXI. HOOFDSTUK.

Kaarsdragende Mangi-Boom.

DE vierde soorte van 't eerste geslagt is de zeldzaamste en monstreusste van gedaante, en dierhalven van het ordinari geslagte der boomen veel verschillende, met zyne ververringe, een ondoorgankelyk bosch, en ombeyninge der Eylanden langs de stranden, of in 't water makende, diergelyke land-boomen wy in 't volgende boek zullen opvoeren.

Het is een korte, kromme, en onfatsoenlyke stam, beneden zig in zo veel zwarte en dikke wortelen verdelende, die boog boven de grond, als bogen staan, zo dat men den regten stam niet bekenen kan, boven verdeelt hy zig straks in diergelyke kromme takken, die hun wyd witspreiden, zo dat zommige boomen niet anders schynen, dan een ververring der takken, en wortelen door malkander, zonder stam, afbeeldende natuurlyk aan de vreemdelingen, die deze stranden genaken, de wildigheid der Inlanders van die plaatsen.

De bladeren staan in dezelfde postuur, als de voorgaande, doch wyder van malkander, en grooter, anders van dezelfde gedaante, zeer glad en dik, zonder aderen, behalven de middel-zenuwe, die beneden verre uytsteekt, en boven een voorn maakt, 't voorste eyndigt in een styve spits, en zyn vet, bros in 't breeken, met een merkelyke ziltigheid, zes en acht dwymen lang, drie en vierdebalve breed. Voor de bloeme ziet men een langwerpige bleek-groene knop, in een open bruyn buysken staande, een kleene Ekel verbeeldende, die wel een maand gesloten blyft, eer by zig opent.

De